

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK VE KUTADGU BİLİĞ'DE HİDROGRAFİK
TERİMLER VE METAFORİK KULLANIMLARI
HYDROGRAPHIC TERMS AND THEIR METAPHORIC USAGES IN DÎVÂNU
LUGÂTİ'T-TÜRK AND KUTADGU BİLİĞ

Zekiye Gizem DEBRELİ

Doktorant, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana
Bilim Dalı

*PhD Candidate, Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies, Department of Turkish
Language and Literature*

bendebreligizem@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1618-5591

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi – Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020 Samsun
E-ISSN: 2717-8072 (Online)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanbilimleri>
insanbilimleri@omu.edu.tr

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi (Research Article)**
Geliş Tarihi-Received Date : **11.09.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **23.11.2020**
Sayfa-Pages : **139 – 167.**

This article was checked by iThenticate®

Atıf – Citation: DEBRELİ, Zekiye Gizem, “Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Hidrografik Terimler ve Metaforik Kullanımları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi (İBD)*, 1/2, Aralık / December 2020, ss. 139 – 167.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan Bilimleri Dergisi
Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020
ss. 139 – 167
Makale Türü: Araştırma Makalesi

DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK VE KUTADGU BİLİĞ’DE HİDROGRAFIK TERİMLER VE METAFORİK KULLANIMLARI *HYDROGRAPHIC TERMS AND THEIR METAPHORIC USAGES IN DÎVÂNU LUGÂTİ’T- TÜRK AND KUTADGU BİLİĞ*

Zekiye Gizem DEBRELİ

Öz

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan “su” motifi, bugüne kadar pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmaların bazılarında “su” motifi, halk inanışları ve mitoloji bağlamında ele alınırken bazı araştırmalarda ise konuya leksikografik açıdan yaklaşılmıştır. Dîvânu Lugâti’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de hidrografik terimler ve metaforik kullanımlarını tespit ve izah etmek amacıyla yapılmış olan bu çalışmanın giriş bölümünde Türk kültüründe “su” motifinin halk inanışları ve mitoloji bağlamında anlam ve önemi üzerinde duruldu. Konunun leksikografik boyutu üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verildi. Birinci bölümde Dîvânu Lugâti’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de yer alan hidrografik terimler ve örnekleri gösterildi. İkinci bölümde ise önce metafor kavramı üzerinde duruldu, ardından Dîvânu Lugâti’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de tespit edilen hidrografik terimlerin metaforik kullanımları örnekler üzerinden açıklandı. Tespit edilen kavramsal metaforlarda suyun arındıran, iyileştiren olumlu özelliklerinden yararlanıldığı; çok olan her şey için ırmak, deniz metaforunun kullanıldığı; “ordu taşkın akan sudur” metaforunda suyun kontrol edilemez, korkutucu gücünden yararlanıldığı; “dünya

Abstract

The “water” motif, which has an important place in Turkish culture, has been the subject of many studies until today. In some of these studies, the “water” motif is considered in the context of folk beliefs and mythology, while in some studies, the subject has been approached from a lexicographic perspective. The meaning and importance of the “water” motif in Turkish culture in the context of folk beliefs and mythology was emphasized in the introduction part of this study which aims to identify and explain the hydrographic terms and their metaphorical usage in Dîvânu Lugâti’t-Türk and Kutadgu Bilig. Information was given about the studies on the lexicographic dimension of the issue. In the first part, hydrographic terms and examples in Dîvânu Lugâti’t-Türk and Kutadgu Bilig were shown. In the second part, the concept of metaphor was first focused on, and then the metaphorical usages of hydrographic terms detected in Dîvânu Lugâti’t-Türk and Kutadgu Bilig were explained through examples. It was understood that in the conceptual metaphors identified, the positive properties of water that purify and heal have been used. Also, the metaphor of river and sea has been used for everything

acı sudur”, “dünya kuyudur” gibi metaforlarda ise tasavvufî dünya görüşünün etkili olduğu anlaşılmıştır. Sonuç bölümünde bu ve bunun gibi bulgular özetlenerek ifade edilmiştir.

that is abundant. Likewise, the uncontrollable and frightening power of water has been used in the metaphor of ‘the army is flood’. In addition, it is noticed that the mystical world view is effective in metaphors such as ‘the world is bitter water’ and ‘the world is a well’. In the conclusion section, similar findings were summarized.

Anahtar Kelimeler: Metafor, hidrografik terimler, Dîvânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig.

Keywords: Metaphor, hydrographic terms, Dîvânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig.

Giriş

Canlıların yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmez bir unsur olan “su”, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Başka milletlerin mitolojilerinde olduğu gibi Türk mitolojisinde de “sonsuz su” yaratılışın kaynağı olarak gösterilmiştir¹. Altay Yaratılış Destanı'na göre başlangıçta sadece “uçsuz, bucaksız, sonsuz sular” vardır:

Dünya bir deniz idi, ne gök vardı ne bir yer,
Uçsuz, bucaksız, sonsuz sular içreydi her yer!
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor, arıyordu, katı bir yer bir bucak?²

Yakutların yaratılış efsanelerinde de başlangıçta “deniz” motifi görülmektedir:

Büyük Ak yaratıcı Ürüng-ayığ-toyon, ta başlangıçlarda, büyük denizin üzerinde, yükseklerde durup dururken, su üstünde yüzen bir köpük gördü. Tanrı durdu ve köpüğe sordu: ‘Sen kimsin?’ Köpük baktı Tanrı'ya dedi: ‘Ben bir Şeytanım. Ta su dibinde yerde, ben orada yaşarım.’ Tanrı döndü Şeytana: ‘Gerçek mi bilmem sözün! Var mı su altında yer! Öyleyse getir bana, yerden bir parça toprak!’ Şeytan daldı denize, epey bir zaman geçti. Sonra Şeytan görüldü, elinde az toprakla. Tanrı eline aldı, kara toprağa baktı. Takdis etti toprağı, elinden suya attı. Sonra Şeytan düşündü, şu Tanrı'yı ben nasıl suya batırayım da suda boğayım diye. Fakat tam bu sırada, toprak nasıl olduysa, başladı büyümeğe, etrafa yayılmağa. Sertleşti katılaştı. Denizin büyük kısmı, hemen toprakla doldu.³

Yenisey Yaratılış Destanı'nda da evrenin yaratılışında “büyük deniz” motifi karşımıza çıkar:

¹ Ekrem Ayan, “Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı” *Türkler*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1128. (www.academia.edu/33166858/Türkler_Ansiklopedisi_Cilt_III_pdf_pdf)

² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 1, TTK Basımevi, Ankara1993, s. 432.

³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, s. 448.

Çok çok önceleri hiçbir şey yoktu. Yalnızca dalgalanan ve çalkalanan büyük bir deniz vardı. Bir de büyük bir Şaman vardı. (Yeniseyliler, Tanrı yerine Şamanı koyuyorlar). Ne işi ne de gücü vardı. Bu deniz üstünde kuğularla, kırmızı boyunlu kutup balıkçıl kuşlarıyla, daha nice nice su kuşlarıyla uçup dururdu. Arkadaşları da, halkı da hep bu su kuşları idi. Uçup uçup dururdu ama şöyle bir konup da dinlenecek, nefes alacak yerleri yoktu. Bunun üzerine Şaman balıkçıla: ‘Şöyle bir dal da, denizin dibinden biraz toprak getiriver!’ dedi. Balıkçıl iki defa suya daldı ama gagası boş çıktı. (...) Balıkçıl üçüncüde ağzında bir parça çamurla dışarı çıkıverdi. Bu çamurdan bir ada yaptılar ve uçup uçup yine onun üzerine kondular.⁴

Türk kültüründe “hayat suyu” inanışını örneklendiren anlatılar da mevcuttur. Mesela bazı Altay efsanelerinde Dünya Dağı’nda bulunan, dalları göğün on ikinci katına kadar uzanan bir kayın ağacından ve bu ağacın altındaki çukurda hayat suyunun bulunduğundan söz edilir. Bu suyun başında da Tata adlı bir bekçi ruh bulunmaktadır. Uygurların Türeyiş efsanelerinden biri olan *Er Sogotoh* destanında zirvesi dokuz göğü delen bir büyük ağaç (Hakan ağacı) ve bu ağacın dibinde bulunan hayat suyundan bahsedilmektedir.⁵

Türkler arasında *yada* (~*yat*) taşını kullanarak suya hükmedebilme gücüne sahip kimseler bulunduğu bilinmektedir. Bu kimselerin *yada* (~*yat*) taşını kullanarak gerektiğinde yağmur, kar, dolu yağdırdıkları rivayet edilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk'te yat* maddesini açıklarken şu sözlerle yer verir: “Özel taşlarla kehanette bulunulur ve bununla yağmur, rüzgâr vb. getirilir. Bu onların (Türklerin) arasında iyi bilinir. Yağmalarda bunu inceledim; orada bir yangını söndürmek için yapmışlardı. Yüce Allah’ın izniyle yazın kar yağdı ve gözümün önünde yangını söndürdü.”⁶

Türkoloji alanındaki çalışmalarıyla tanınmış W. Radloff 1861 yılında Altaylarda, Abakan ırmağı kaynaklarına yakın bir bölgede gezerken *yada* taşıyla ilgili bir olaya tanık olur. Şiddetli yağmura yakalanmışlardır. Aynı zamanda *yadacı* olan rehberi iki elini havaya kaldırıp havanın açılması için efsun mahiyetinde bir manzume okur.⁷

Göktürk yazıtlarında geçen bazı ifadeler Türklerin “su”yu kutsal bir varlık olarak gördüğünü örnekler niteliktedir: *BK D 35-36: Üze teñri, iduk yir sub, (eçim) kagan kutı taplamadı erinç: Tokuz Oguz bodun yirin subın idıp Tabğaçgaru bardı. (...) Tabğaçda atı küsi yok boltı.* “Üstte Tanrı, kutsal yer su, (amcam) kağanın ruhu razı gelmedi. Dokuz Oğuz halkı yerini suyunu bırakıp Çin’e doğru gitti. (...) Çin’de olanların adı sanı yok oldu.”⁸

⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, ss.466-467.

⁵ Ayan, “Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı”, s. 1130.

⁶ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't- Türk Giriş-Metin-Çeviri- Notlar-Dizin*, Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu (haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 349.

⁷ Wilhelm Radloff, *Aus Sibirien, I. Proben*, 220-221, W.Radloff, *Sibirya’dan 1*, İstanbul 1954, İstanbul 1956, İstanbul 1957, çev. Ahmet Temir’den aktaran Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s.54 (https://turuz.com/storage/Turkoloji/Mofolojia/2014/b-178_Mif_Turklerde_Tashla_Ilgi_Inanclar_Hikmet_Tanyu__Urmu-Turuz_2014.pdf) 29.08.2020

⁸ Ahmet B. Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, ss. 576-577.

Tunyukuk yazıtının 37-38. satırlarında geçen şu ifadeler de “yir sub”un kutsal bir varlık olarak görüldüğü düşüncesini destekler niteliktedir: *Ben ança tir men, ben Bilge Tunyukuk: Altun yışığ aşa keltimiz İrtiş ögüzüg keçe keltimiz. Kelmişî alp tidi; tuymadı. Teñri Umay, iduk yir sub basa birti erinç.* “Ben şöyle derim, ben Bilge Tunyukuk: Altun (Altay) Dağlarını aşarak geldik; İrtiş Irmağı’nı geçerek geldik. (Düşman, buralardan) gelmiş olmaları zor dedi ve (geldiğimizi) fark etmedi. Hiç şüphe yok ki Tanrı, Umay, kutsal yer su (onları) bastı.”⁹

Köl Tigin yazıtında yer alan şu sözlerden de anlaşılacağı üzere Türkler, “iduk yir sub”u kendilerini yeri geldiğinde koruyan, yeri geldiğinde cezalandıran güçlü bir varlık olarak görmüşlerdir: *KT D 10-11: Üze Türk Teñrîsi, Türk iduk yiri subı ança itmiş: Türk bodun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin kañım İleriş Kaganug, ögüm İlbilge Katunug Teñri, töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç.* “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün kutsal yeri suyu şöyle yapmış: Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İleriş Kağanı, annem İlbilge Katunu Tanrı tepelerinden tutup yukarı kaldırmış.”¹⁰

Su ile ilgili bu inançların İslamiyet’in kabulünden sonra da değişik şekillerde devam ettiği görülmektedir. “Dünya Dağı’nın tepesindeki Kayın ağacı ~ Hakan ağacının dibindeki hayat suyu” inancı bugün Anadolu’da “asa suları” adı altında yaşatılmaktadır. Halk inancına göre bir velinin asasını toprağa vurmasıyla beraber fişkırان sulara asa suyu denir. Su ya ağacın dibinden fişkırmış ya da ağacın dibinden fırlatılan asanın düştüğü yerde ortaya çıkmıştır. Anadolu halkı bu suların her türlü hastalık ve ruhsal sıkıntıya iyi geldiğine inanmaktadır.¹¹ Ayrıca bu suların bir *idisi* > *iyesi*, sahibi yani koruyucu ruhu olduğuna ve bu ruhların insanları hastalıklardan koruduğu gibi, su kaynağını da kötü niyetli kişilerden ve kötüye kullanımlardan, kirletilmekten koruduklarına inanılır. *Su idisi* bunu bazen rüyalar aracılığıyla yapar; suyu kirletmeye teşebbüs edenin rüyasına girerek onu helak etmekle tehdit eder. Bazen de sularını yer altına çekerek kendini korumaya alır.¹²

Bir halk inancı ve mitolojik figür olarak “su kültü”nü ele alan pek çok çalışma olduğu gibi, “su”yu leksikografik bir terim olarak ele alan çalışmalar da yapılmıştır. Hayati Develi, “Dîvânu Lugâti't-Türk'te Hidrografik Terimler” adlı makalesinde kendisinden önce bu konuda yapılan çalışmalardan – Dankoff ve İsmayıloğlu’nun çalışmaları- kısaca bahsettikten sonra Dîvânu Lugâti't-Türk'te tespit ettiği su ile ilgili terimleri ve bu terimlerin “tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki”¹³ karşılıklarını vermiştir.

Bu çalışmada Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de geçen “su” ile ilgili sözcükler ve bu sözcüklerin metaforik kullanımları üzerinde durulacaktır. Çalışmamızda temel kaynak olarak A. B. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu tarafından hazırlanan *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-*

⁹ Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, ss. 616-617.

¹⁰ Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, ss. 512-513.

¹¹ Gülten Küçükbaşmacı, “Kastamonu’da Asa Suları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Güz 2017, Sayı: 83, s. 215.

¹² İskender Oymak, “Anadolu’da Su Kültünün İzleri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15:1 (2010), ss. 48-49

¹³ Hayati Develi, “Dîvânu Lugâti't-Türk'te Hidrografik Terimler”, *Mahmud al-Kaşgari’nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Dîvânu Lugâti't-Türk Sempozyumu*, İstanbul, 5-7 Eylül 2008, s. 425.

Çeviri-Notlar-Dizin¹⁴ ve R. R. Arat tarafından hazırlanan *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig*¹⁵ kullanılacaktır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de Hidrografik Terimler

“suw ~ sūw”

Dîvânu Lugâti't-Türk'te niteliklerine göre sularla ilgili yapılan adlandırmaları şöyle sıralayabiliriz: *terñük suw* “kaynak suyu”, *irkin suw* “birikinti su”, *turkun suw* “sürekli duran su”, *terkin suw* “birikinti yerinde birikmiş su”, *keñes suw* “az su”, *süzündi suw* “süzdürülmüş su”, *batruş suw* “bulanık su”, *yadıñ suw* “sığ olup yere yayılan su”, *sağ suw* “berrak ve tatlı su”, *sarkındı suw* “su damlası”, *sayram suw* “sığ su”, *bulğayuk suw* “bulanık su”, *özük suw* “derelerin birleştiği yerde oluşan gölet”, *süzük suw* “saf, mavi su”. Sıfat tamlaması biçimindeki bu adlandırmaların özelliklerine göre su türlerini gösterdiği görülmektedir.

Kutadgu Bilig'de *suw* sözcüğünün kullanımını incelediğimizde sözcüğün *akar suw* “akarsu”, *açığ suw* “acı su”, *yaşıl suw* “mavi su” gibi ifadelerde sıfat tamlaması biçiminde; *yul suwı* “pınar suyu”, *akıñlı süzük yul suwı* “akan duru pınar suyu”, *yağmur suwı* “yağmur suyu”, *yüz suwı* “şeref, onur, itibar”, *köz suwı* “gözyaşı”, *tiriglik suwı* “ölümsüzlük suyu”, *oğrılık suwı* “(zina) hırsızlık suyu” gibi ifadelerde ise isim tamlaması biçiminde kullanıldığı; *yüz suwı*, *köz suwı*, *oğrılık suwı* ifadelerinde ise *suw* sözcüğünün gerçek anlamı dışında bir anlam kazandığı görülmektedir. Ayrıca *aş suw* “yiyecek içecek”, *yir suw* “mal mülk, bağ bahçe” gibi ikilemelerde de *suw* sözcüğü kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır. Daha çok *iç-*, *bir-*, *yu-*, *yun-*, *yup ar-* gibi fiillerle kullanılan *suw* sözcüğü, *ot* “ateş” ile tezat olarak kullanıldığında fiil olarak *uğıt-* “söndür-” fiilinin tercih edildiği görülmektedir: KB 2396: *otuğ suw uğıtsa* gibi.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *suw* sözcüğünün bazı fiiller ve bu fiillerin edilgen, dönüşlü, işteş, oldurgan ve ettirgen hâlleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir:

s. akdı “su aktı” 93/87; *s.lar akışdı* “sular akıştı” 102/94; *ol s. akıttı* “o, su akıttı” 114/103; *ol s. akturdı* “o, su akıttırdı” 118/106; *s. arılandı* “su arklar oluşturdu” 149/129; *kurugın s.ka battı* “kurşun suya battı” 413/324; *ol anı s.ka baturdı* “o, onu suya batırdı” 305/252; *olar ikki bir birig s.ka batruşdı* “onların ikisi birbirini suya batırdı” 368/291; *s. bulğadı* “su bulandı” 584/479; *s. bulğandı* “su bulandı” 385/302; *s. butaklandı* “su kollara ayrıldı” 399/310; *ol s.uğ böğdi* “o, (bir bentle) suyun önünü kesti” 273/239; *s. böğlündi* “s.yun önü (bir bentle) kesildi” 386/303; *s. böğüldi* “s.yun önü (bir bentle) kesildi” 334/270; *ol maña s. böğüşdi* “o bana suyun önünü kesmekte yardımcı oldu” 321/262; *s. burdı* “su buharlaştı” 524/425; *er s.da çapdı* “adam suda yüzdü” 265/233; *ol s.da çapsadı* “o, suda yüzmek istedi” 568/468; *oglan s.da çomdı* “çocuk suya daldı” 277/241; *ol anı s.ka çomturdı* “o, onu suya batırdı” 358/285; *ol anı s.ka çomurdı* “o, onu suya batırdı” 311/256; *ol meniñ birle s.da çomuşdı* “o, suya dalmada benimle yarıştı” 370/293; *ol meniñ birle s.ka çomuşdı* “o, suya dalmada benimle yarıştı” 324/264; *temür s.da çökdi* “demir,

¹⁴ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin*, Ercilasun ve Akkoyunlu (haz.), TDK Yayınları, Ankara 2018

¹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Reşid Rahmeti Arat (çev.), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2008

suda çöktü” 275/239; ördek s.ka çömdi “ördek, suya daldı” 277/241; er çömdi s.da “adam suya daldı” 202/173; s. kemini eğirdi “su gemiyi çevirdi” 99/91; s. egrimlendi “su, göllerde kabarıp akarak döndü” 158/137; s. içdi 92/86; s. içildi 106/96; s. içisedi “su içmek istedi” 14/8; ol añar s. içürdi “o, ona su içirdi” 98/91; ol maņa s. içtürdi 116/105; ol maņa s. içrüşdi “o, su içirmede bana yardımcı oldu” 123/109; s. irkeklendi “su dalgalandı” 159/138; s. kaklandı “su (çukurlarda) birikti” 392/307; s.lar kamug kakraşdı “sular çekildi” 376/296; s.da kalñuladı “suyun üstünde batmadan durdu” 610/502; ol s.dın kandı “o, suya kandı” 526/427; ol mini s.ka kandurdi “o beni (suya) kandırdı” 362/288; er s.ka kardı “su adamın boğazını tıkadı”, başkası tıkanmaya sebep olursa anı suwka karturdi denir 365/290; ol maņa s.da nēñ karwaşdı “o, nesneyi suda eliyle aramada bana yardım etti” 377/297; er s. keçti “adam suyu geçti” 266/234; s. keçildi “su geçildi” 336/272; ol meniñ birle s. keçişti “o benimle suyu geçmekte yarıştı” 314/258; ol añar s. keçitti “o, onu sudan geçirtti” 416/326; ol meni s.dın keçsetti “o, beni sudan geçmede isteklendirdi” 432/337; ol anı s.dın keçtürdi “o, onu sudan geçirtti” 363/289; er s. keçündi “adam suyu geçer göründü” 345/277; ol meni s.dan keçürdi “o beni sudan geçirdi” 307/253; ol añar s. keçürtti “o, onu sudan geçirtti” 631/526; er s.da kirindi “adam suya girdi (yıkandı)” 345/278; s.ka kirin “yıkandı” 347/279; s. koguşlandı “su fişkırdı” 400/311; s. kokdı “su, sığlaştı” 525/427; ol s.ug kokrattı “o, suyu azalttı” 431/337; s. komdı “su dalgalandı” 277/241; yıl s.ug komturdi “rüzgâr suyu dalgalandı” 362/288; s. olmadın kotruldı “su testiden boşaltıldı” 383/301; kōlniñ s.in köşerdi “gölün suyu neredeyse taşacak kadar doldu” 308/254; s. kuydı “su döktü” 520/419; añar s. kuyuşdı “o, ona su dökmeye yardımcı oldu” 527/429; tãgdın s.lar kamug kuyuluşdı “dağdan sular döküldü” 530/431; ol õziñe s. kuyundı “o, su dökünmeyi kendi üzerine aldı” 528/429; er s. opdı “adam suyu içmek üzere dudağına dayadı” 95/89; men añar s. õpürttüm “ben, onu su içmeye yönlendirdim” 629/524; s. örküçlendi “su dalgalandı” 60/47; ol ewke s. saçdı “o, eve su serpti” 265/234; er õziñe s. saçındı “adam kendi kendine su serpti” 342/276; er s. saçgurdi “adam suyu saçmak üzereydi” 360/286; ol añar s. saçtıttı “o, ona su saçtırdı” 415/326; ol maņa s. saçrattı “o, bana su sıçrattı” 430/336; er s. sagurdi “adam suyu içine çekti” 309/255; s. ygaçığ saldı “su ağacı alıp götürdü” 276/240; s. sarkdı “su sızdı” 627/522; bũzdın s. sarkışdı “buzdan su damladı” 373/295; ol tōndın s. sarkıttı “o, elbiseden su damlattı” 433/339; s. sawruldi “ırmak kaynayıp taşarak dalgalandı” 382/300; s. sayramlandı “su azaldı” 535/435; er s.ka sekridi “adam suya atladı” 567/467; s. sıñıladı “su donasıya soğudu” 619/515; olmadın s. sızdı “testiden su sızdı” 525/426; s.lar kamug sıñışdı “sular çekildi” 616/511; ol s.ug sirkeledi “o suya sirke karıştırdı” 599/490; s. sogıdı “su soğudu” 562/463; kumlar s.ug sograşdı “kumlar suyu çekti” 372/294; s. soguldi “su emildi” 330/268; ol meniñ birle s. sömrüşdi “o, suyu içine çekmede benimle yarıştı.” 373/294; ol s. süzdi “o, suyu süzdü” 268/235; s. süzlündi “su süzüldü” 389/305; s.lar kamug süzlüşdi “sular süzüldü” 374/295; s. süzüldi “su saflaştı” 330/268; er õziñe s. süzündi “adam kendisi için suyu süzdü” 343/276; ol s. süztürdi “o su süzdürttü” 359/286; s. tamdı “su damladı” 277/241; s. tamçurdi “su serpildi” 367/290; s. tamgurdi “su, (buzdan vb.) şeylerden damlamak üzereydi” 356/284; s. tamuştı “(buz vb. şeyden) sular damladı” 324/264; ol s.nı tamıttı “o, suyu damlattı” 421/330; ol anıñ ağıña s. tamturdi “o, onun ağına su damlattırdı” 354/283; ol s.ug tamuladı “o, suyun bendini kapattı” 587/481; ol s. tamuzdı “o, su damlattı” 312/256; s.

tarmaklandı “su haliçlere ayrıldı” 403/313; s. *tarmutlandı* “su, kollara ve haliçlere ayrıldı” 402/312; s. *taşdı* “su taşı” 270/236, *ol anı s.ka tayıttı* “o, onu suya kaydırıldı” 427/334; *ol anı s.ka tayıttı* “o, onu suya kaydırıldı” 529/430; s. *terişüklenildi* “su daralıp nehirleşti” 622/517; *anı s. tokıdı* “akarsu onu boğup götürdü” 562/463; s. *toğdı* “su dondu” 614/509; s. *töküldi* “su döküldü” 333/270; *ol s. töktürdi* “o, suyu döküldü” 354/282; s. *tumlıdı* “su soğudu” 573/471; *ol s. tumlittı* “o, suyu soğuttu” 435/340; *ol s.ug turumladı* “o, suyun derinliğini boyu ile ölçtü” 593/486; s. *boğuzda tüglündi* “su, boğazda düğümlendi” 388/304; s. *üsteldi* “su arttı” 129/113; *ol s.da tönün yayındı* “o, elbisesini suda çalkaladı” 480/384; *ol tönün s.da yayıttı* “o, elbisesini suda çalkalattı” 486/388; s. *yaykaldı* “su çalkalandı” 489/391; *ol isig s.ug tumlugka yeşürdi* “o, sıcak suyu ılıklaşınca kadar soğuk suya kattı” 618/513; s. *yıldı* “su ıladı” 482/385; s. *lar kamug yılışdı* “sular tamamen ısındı” 476/380; *er s.ig yılttı* “adam suyu ısıttı” 423/332; s. *yilmirdi* “su ısınmak üzereydi” 485/388; s. *da yundum* “suda yıkandım” 422/331; *er s.da yüzdı* “adam suda yüzdü” 470/376; *ol anı s.da yüztürdi* “o onu suda yüzdürdü” 484/387.

“suw ~ sūw”dan türemiş sözcükler

Dîvânü Lugâti't-Türk'te tespit ettiğimiz *suudan* türemiş sözcükler şunlardır: *suwa-* “sula-”; *suwal-* “sulanmak, bir şeyin üzerine su serpilmek”; *suwiş-* “fazla sudan dolayı cıvıklaşmak”; *suwla-* “1. su içmek, 2. (çamur vb. şeyleri) sulandırmak”; *suwlag* “su yalağı”; *suwlan-* “1. (göz) sulanmak, gözün yaşı akmak; 2. ıslanmak; bir şeyin suyu çoğalmak ve bu sebeple yumuşamak”; *suwlat-* “(bir şeyin üzerine) su serptirmek, sulatmak”; *sūwsa-* “susamak”; *suwsat-* “susatmak”; *suwsı-* “suyu çoğalıp suya benzemek”

Kutadgu Bilig'de ise bu sözcüklerden sadece dördünün (*suwla-*, *suwlan-*, *sūwsa-*, *suwsat-*) kullanıldığı görülmüştür.

Akarsu adlarında “suw”

Dîvânü Lugâti't-Türk'te “akarsu” kavramını karşılayan birçok sözcük – *arık*, *arku*, *ögüz*, *tadgun*, *tamga*, *tarım-* bulunmakla beraber *Kaş Ögüz*, *Kara Kaş Ögüz*, *Ürüş Kaş Ögüz* ve *Tavışgan Ögüz* dışında akarsu adlarında bu sözcüklerin kullanılmadığı, onların yerine *suw* sözcüğünün tercih edildiği görülmektedir: *Yamar Suwi*, *Yabaku Suwi*, *Adğrak Suwi*, *Ertiş Suwi*, *İtil Suwi*, *İla Suwi*, *Kaz Suwi* gibi.

Kutadgu Bilig'de ise *ögüz* ve *akar suw* dışında “akarsu” anlamına gelen bir sözcük bulunmamaktadır.

Akan sularla ilgili diğer sözcükler

Dîvânü Lugâti't-Türk'te tespit edebildiğimiz, akan sularla ilgili diğer sözcükleri şöyle sıralayabiliriz: *akıç* “akma, akıntı, cereyan”; *akın* “sel, yağmur suyu”; *akındı suw* “akan su”; *alış* “su ağzı, suyun döküldüğü kısım”; *batıç* “nehir vb. şeylerin derin yeri”; *bürüş* “sudaki yüksek dalga”; *anraş-* “şarıl şarıl ses çıkarmak, şarıldamak”; *arık kıdığı* “nehir kıyısı”; *çağıla-* ~ *jağıla-* ~ *şağıla-* “(su) çağlamak”; *egrımlen-* “(su) kabarıp akarak dönmek”; *ergöz (suw)* “baharın başlangıcında kar ve buzun erimesiyle meydana gelen su”; *irkeklen-* “(su) dalgalanmak”; *katçak* “su kollarının birbiriyle çarpıştığı yer”; *kaynar* “suyu taşıp kaynayan (ırmak)”; *kelñiz* “sel”; *kewli* “nehirin ağzı”; *köm* “su dalgası”; *kom-* “dalgalanmak”; *komtur-* “dalgalandırmak”; *komuş-* ~ *komuş-* “dalgalar coşmak”; *köpük* ~ *köpik* “su köpüğü”; *munduz akın* “ansızın gelen sel”; *örküş*

“dalga”; *tarmaklan-* “(su) haliçlere ayrılmak”; *tarmutlan-* “(su) kollara ve haliçlere ayrılmak”; *terijüklen-* “(su vb.) daralıp nehirleşmek”; *yaña* “Oğuzcada ırmağın kenarı”.

Bu sözcüklerin çok azını Kutadgu Bilig'de tespit edebildik. Mesela *akın* sözcüğü Kutadgu Bilig'de de kullanılmıştır. *Batıj* sözcüğünün ise Kutadgu Bilig'de sadece “derin” anlamında ve çoğunlukla mecaz anlamlı olarak (*bilgi batıj* gibi) kullanıldığı görülmektedir. *Kom* ve *kom*'dan türemiş *komtur-*, *komuş-* sözcükleri bulunmamakla birlikte *komu-*, *komut-* fiilleri Kutadgu Bilig'de de tespit edebildiğimiz sözcükler arasında bulunmaktadır.

Kaynak suları ile ilgili sözcükler

Divânu Lugâti't-Türk'te kaynak suları ile ilgili tespit ettiğimiz sözcükler şunlardır: *kaynar* “suyu taşıp kaynayan (ırmak)”; *mıñar* “su gözü, su gözesi”; *terjük* “kaynak (suyu)”; *yul* ~ *yül* “pınar, göze”; *yulak* ~ *yul yulak* “küçük ve çok su pınarları”; *çokrama yul* “bol sulu kaynağın gözü”.

Kutadgu Bilig'de ise sadece *yul* ve *bulak* “pınar” sözcükleri bulunmaktadır.

Deniz, göl, gölet, sazlık, bataklık gibi kavramları karşılayan sözcükler

Divânu Lugâti't-Türk'te deniz, göl gibi büyük sulara karşılık gelen şu üç sözcük bulunmaktadır: *köl* ~ *köl* “göl”, *sondırı* “deniz” ve *teñiz* “deniz”. Kutadgu Bilig'de ise sadece *teñiz* mevcuttur.

Gölet ve su birikintisi kavramlarını karşılayan sözcükler: *egrim* “suyun toplandığı yer, su birikintisi”; *irkin suw* “birikinti su”; *kak* “çukurdaki su birikintisi”; *kölüñ* ~ *kölüñ* “su birikintisi, küçük göl”; *suw tirgeşi* “dere kollarından oluşan su birikintisi”; *terkin suw* “birikinti yerinde birikmiş su”. Kutadgu Bilig'de ise bu kavramları karşılayan bir sözcük tespit edilememiştir.

Sazlık, bataklık yerler için Kutadgu Bilig'de *üyük* ve *batıj*, Divânu Lugâti't-Türk'te ise *balıklıj* “(Argu lehçesinde) çamurlu yer” sözcükleri bulunmaktadır.

Kanal, bent, havuz, kuyu gibi yapay su unsurlarını karşılayan sözcükler

Divânu Lugâti't-Türk'te *arık* sözcüğü “ark, nehir” anlamında kullanılmaktadır. Bunun dışında *arıklan-* “ark, nehir yatağı, hendek oluşmak”; *arıklıj* “arklı, arki olan yer”; *atız* “iki toprak kümesi arasındaki su arki”; *atızla-* “arklar ve çukurlar açmak”; *atızlan-* “arklarla bölümlere ayrılmak”; *bög-* “(suyun, askerın) önünü kesmek, (suyu, askeri) toplamak”; *böglün-* “(su, asker) toplanmak”; *bögüş-* “(suyun) önünü kesip toplamada yardımcı olmak veya yarışmak”; *kağaj* “kanal”; *çat* “kuyu (Oğuzca)”; *kuyuğ* ~ *kuğuğ* “kuyu”; *muyanlık* “sevap kazanmak için yol üzerlerine yapılan sebil”; *özük* “oyularak havuz haline getirilen yer”; *tamula-* “suyun bendini kapatmak”; *tuğ* “su bendi” sözcüklerini bu bağlamda sıralayabiliriz.

Kutadgu Bilig'de ise sadece *kuğuğ* “kuyu” sözcüğü bulunmaktadır.

Su ile ilgili eşya, araç gereç adları

Dîvânu Lugâti't-Türk'ten su ile ilgili eşya, araç gereç adlarına şu örnekleri verebiliriz: *ayak* “çanak, kadeh, kase”; *ıdış* ~ *ıdış* “kadeh, kap”; *kime* ~ *kimi* ~ *kemi* “gemi”; *sağır* “koni şeklinde ve havana benzeyen, içine şarap vb. konulan kap”; *sağrak* “içmek için kullanılan çamçak ve kadeh”; *sejek* “su içilen testi ve küp”; *susgak* “Karluk, Kıpçak ve göçebelerin tamamının dilinde kendisiyle su vb. şeyler alınan nesne”; *susık* “kova”; *tamğalık* “küçük ibrik”; *yaku* ~ *yağku* “yağmurluk”; *yaptaç* “çobanların yağmur ve karda giydiği küçük keçe”; *yat* “yağmur, kar vb. yağdırmada, rüzgar estirmede ve kehanette kullanılan özel taş, *yada* taşı”.

Bu sözcüklerden sadece üçünü Kutadgu Bilig'de tespit edebildik: *ayak*, *ıdış*, *kime*.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de Hidrografik Terimleri Karşılayan Sözcüklerin Metaforik Kullanımları

Metafor

Metafor sözcüğü Eski Yunanca kökenli bir sözcüktür; *meta* ve *phêrō* “taşımak, götürmek” sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.¹⁶ *Metafor* sözcüğü ile ilgili olarak “retorikte bir sözcüğü doğal anlamı dışında kullanma, anlam kaydırması”¹⁷, “bir kelimenin anlamının (duygu, duyu, yön, eğilim) bir başka kelimeye transferi”¹⁸, “bir şeyi başka şeyle anlatmak”¹⁹, “bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve tecrübe etmek”²⁰, “bir kavram veya deneyim alanını diğer bir kavram veya deneyim alanıyla anlamamızı sağlayan bir bilişsel mekanizma”²¹ gibi tanımlamalar yapılmıştır. Sözcüğün Türkçe karşılığı olarak da genellikle *mecaz* ve *eğretileme* sözcüklerinin önerildiği görülmektedir.

Metaforlar, Hayat, Anlam ve Dil adlı eserin çevirmeni Gökhan Yavuz Demir, “sanılanın aksine ‘metafor’un Türkçe karşılığı ‘istiare’ yahut ‘eğretileme’ değildir” diyerek *metafora* karşılık *istiare/eğretileme* sözcüğünün kullanılmasına itiraz eder. *İstiarede* sözcüğün kazandığı yeni anlamın geçici olduğunu, sözcüğün kökündeki ‘*are*’, ‘*ariyet*’in de bu geçici anlam değişimini işaret ettiğini belirtir. Bir gerçeği dile getirmek için kullanılan *metaforların* çoğunlukla dilde kalıcı olduğunu; bu nedenle *metaforun* karşılığının *istiare/eğretileme* olamayacağını ifade eder.²²

Metaforun ne olduğu kadar, ne olmadığı da literatürde çok tartışılan bir konu olmuştur. Mesela Şahan, *Metaforlar ve Orhan Veli Şiiri* başlıklı makalesinde zihnin bireysel ve toplumsal haritasını ortaya koyan metaforların

¹⁶ <https://nısaniansozluk.com>

¹⁷ <https://nısaniansozluk.com>

¹⁸ <http://www.etymonline.com>’dan aktaran Kayhan Şahan, “Metafor Ne Değildir?”, *Kesit Akademi Dergisi*, 2017/8, s. 168.

¹⁹ Kamil Parin, “Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil”, *Söylem Filoloji Dergisi*, Yıl 2, Sayı 3, Haziran 2017, s.149.

²⁰ George Lakoff ve Mark Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, Gökhan Yavuz Demir (çev.), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005, s.27.

²¹ Ahmet Naim Çiçekler ve Timur Aydın, “Kavramsal Metafor Kuramı ve Belagat: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2019/16, s.15

²² Lakoff ve Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, ss. 12-13

kavramları görünür, işlenebilir hale getirdiğini; figüratif bir misyon yüklenmediğini; dili süslemek için bilinçli bir gayret olmadığı için de bir edebi sanat sayılamayacağını belirtir²³. Çiçekler'e göre bizde metafor ile ilgili iki farklı anlayış vardır. Bunlardan biri "geleneksel belagat anlayışı", diğeri ise "Kavramsal Metafor Kuramı"dır. Çiçekler, *Kavramsal Metafor Kuramı ve belagat: karşılaştırmalı bir inceleme* başlıklı makalesinde bu iki anlayışı karşılaştırır. Kavramsal Metafor Kuramı'nın belagat anlayışından ayrıştığı noktalar şunlardır: Kavramsal Metafor Kuramı'na göre metafor, a) dille değil düşünceyle ilgili bir meseledir, b) retorik bir araç değil dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan bilişsel bir süreçtir, c) yalnızca benzerlik ilişkisine dayanmaz²⁴, metaforunda deneyimde korelasyon veya kaynak alanın hedef alanın kökeni olması gibi farklı motivasyonlar da bulunmaktadır.²⁵

Kavramsal Metafor Kuramı, insan zihninin işleyiş biçiminin metaforik olduğu tezi üzerine kurulmuştur. "Beyin bir kavramı başka bir kavrama dönüştürerek soyut olanı algı düzeyinde somutlaştırma yöntemiyle işlemektedir."²⁶ Üstelik bu işleyiş kişi fark etmeden bilinçdışı bir şekilde gerçekleşmektedir. Metaforik dil, bilinmeyen bir şeyi, bilinen başka bir şeyle ve genellikle somutlaştırarak anlatmak üzerine kuruludur.²⁷

"Feyerearts'a göre (2000: 60) 'Metafor, gelişigüzel ya da keyfi bir ifade tarzı değildir. Metaforla ilgili kavramlar sistemattiktir.'²⁸ İdrak anlam bilimcilere göre metafor, kaynak alandan hedef alana bir haritalamadır/tasarlamadır. Metaforun yapısı, A (hedef), B (kaynak)'dir şeklinde ifade edilir. A ile B arasındaki ilişki metaforik tasarlama ya da haritalama olarak adlandırılır. "Haritalama, iki kavram alanındaki unsurların sistemattik denklikler oluşturacak şekilde birbiriyle eşlenmesidir."²⁹ Metaforlar yalnızca düşüncelerimizi daha canlı ve ilginç kılmaz, aslında algı ve anlamamızı yapılandırır.³⁰

Lakoff ve Johnson kavramsal metafor ile dilsel metaforu birbirinden ayırır. Kavramsal metaforlar soyut fikirlerdir³¹. Mesela HAYAT YOLCULUKTUR bir kavramsal metafordur. (Metaforik dilsel ifadelerden ayırt edilebilmesi için kavramsal metaforlar büyük harflerle yazılırlar.) Bu tip metaforlar, insanın dünyayı kavrayışıyla ilgili bilgi verir. Kavramsal metaforların dile yansımaları ise metaforik dilsel ifadeler şeklinde olur. Mesela "Yaş otuz beş! Yolun yarısı eder/ Dante gibi ortasındayız ömrün" veya "Uzun ince bir yoldayım/ Gidiyorum gündüz gece" mısralarında HAYAT YOLCULUKTUR metaforunun yansımaları çok açık bir şekilde görülmektedir.

²³ Kayhan Şahan, "Metaforlar ve Orhan Veli Şiiri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2018/7(3), s.1837

²⁴ Çiçekler ve Aydın, "Kavramsal Metafor Kuramı ve Belagat: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", s.16.

²⁵ Kövecses, 2010: 77-86'dan aktaran Çiçekler ve Aydın, "Kavramsal Metafor Kuramı ve Belagat: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", s. 22

²⁶ Banu İnanç Uyan Dur, "Metafor ve Ekslibris", *International Journal of Ex-libris*, sayı 5, Haziran 2016, s. 124.

²⁷ Dur, "Metafor ve Ekslibris", s. 124.

²⁸ Serpil Soydan, "Çağatay Türkçesinin Bazı Eserlerinde Tespit Edilen Metaforlar", *International Journal of Language Academy*, cilt 5/1 Bahar 2017, s. 137

²⁹ Çiçekler ve Aydın, "Kavramsal Metafor Kuramı ve Belagat: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", s.19.

³⁰ Lakoff-Johnson, 1980'den aktaran Özen Yaylagül, *Göstergebilim ve Dilbilim*, Hece Yayınları, Ankara 2015, s. 165

³¹ Soner Akşehirli, "Çağdaş Metafor Teorisi", 2005, s.2 <http://ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=202> (Erişim: 29.08.2020)

Metaforlar, fiziksel, sosyal ve kültürel tecrübeler sonucu ortaya çıkar ve zaman içerisinde yaşanan toplumsal olaylardan ve kültürel değerlerden etkilenir.³² Metaforların oluşmasını sağlayan tecrübe alanlarını bedenlerimiz, fiziksel çevremizle ve kültürümüzdeki diğer insanlarla etkileşimimiz oluşturur. Bu doğal tecrübe türleri insan doğasının ürünleridir. Bu yüzden metaforların bir kısmı kültürden kültüre farklılaşırken bazıları evrensel olabilir.”³³

Lakoff-Johnson’a göre “çoğu çocuklukta, basitçe gündelik dünyada insan bedeni ve beyni ile iş görmesi dolayısıyla bilinçsizce ve otomatik olarak öğrenilen yüzlerce birincil kavramsal metafor vardır.”³⁴ İstese de istemesek de, farkında olsak da olmasak da bu metaforlarla düşünür ve konuşuruz. Birincil metaforların çoğu evrensel, çünkü herkes temelde aynı beden ve beyin yapısına sahiptir ve temelde aynı tür çevrede yaşar. Bu tür metaforlar ayrıca kompleks metaforik düşünce ve dil sistemlerimiz için bir üst yapı sağlar.

Çağdaş metafor kuramına göre temel metafor türleri *yönelim (orientational) metaforları* ve *ontolojik metaforlardır*. Bu metaforlar *kavramsal (conceptual) metaforlardan* doğmuştur.³⁵ Yönelim metaforları aşağı-yukarı, içeri-dışarı, ön-arka, sığ-derin gibi mekânsal yönelimlere bağlıdır. FAZLA OLAN YUKARIDADIR/AZ OLAN AŞAĞIDADIR metaforu en yaygın yönelim metaforu örneğidir.

Ontolojik metaforlarda ‘şey’lerin ontolojik/varlıksal statüsü değişir. Ontolojik metaforlar; olay, hareket, duygu ve düşünceleri varlık ve maddeler olarak gösteren metaforlardır. Örneğin “Zihnim çok dolu” cümlesinde soyut bir kavram olan zihin, içinde bir şeyler bulunan maddi bir varlık olarak tasarlanmıştır. Bu dilsel ifadenin ZİHİN BİR KAPTIR kavramsal metaforundan doğduğu söylenebilir.

Lakoff ve Johnson, *Metaphors We Live By*’ın yeni bir *Sonsöz* ilavesiyle 2003’te yayımladıkları baskısında metafor türlerinin tespitinde yaptıkları bir hatayla ilgili olarak şöyle bir düzeltme notuna yer verirler: “Kaçınılmaz şekilde, biz bazı hatalar yaptık. İşte bazı düzeltmeler: Metaforları üç tipe –yönelim, ontolojik ve yapı- ayırmak suniydi. Bütün metaforlar yapısaldır (çünkü onlar yapıları yapılarla eşleştirir); bütün metaforlar ontolojiktir (çünkü onlar hedef olan şeyleri (entitiy) yaratır); ve birçok metafor yönelimseldir (çünkü onlar yönelim imaj-şemalarıyla eşleşir).”³⁶

Metaforlar *yaşayan metaforlar* ve *ölü metaforlar* olarak da gruplandırılır.³⁷ Diğer metaforlarla etkileşim halinde olmayan, *dağın eteği, lahananın göbeği, masanın ayağı* gibi örneklerde izole edilmiş durumda olan, sistematik olmayan, özel (ideosenkratik) metaforlara *ölü metafor* denir.

³² Soydan, “Çağatay Türkçesinin Bazı Eserlerinde Tespit Edilen Metaforlar”, s.154

³³ Lakoff ve Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, s. 148

³⁴ Lakoff ve Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, ss. 288-289

³⁵ Özen Yaylagül, “Divânı Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar”, *Milli Folklor Dergisi*, yıl 22, sayı: 85, 2010, s.112-121.

³⁶ Lakoff ve Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, s. 296

³⁷ Yaylagül, *Gösterebilim ve Dilbilim*, s.166

Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de hidrografik terimleri karşılayan sözcüklerin metaforik kullanımları

Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de hidrografik terimlerle ilgili tespit ettiğimiz kavramsal metaforlar ve bu metaforların dildeki yansımaları şunlardır:

ORDU, TAŞKIN AKAN SUDUR

Hedef: ordu, askeri birlikler

Kaynak: taşkın akan su, sel

Nehir sularının aşırı yağışlar nedeniyle taşması tabii afetler kapmasında yer alan doğa olaylarından. Aşırı yağın yağmurların yol açtığı taşkın ve seller her şeyi yıkar, yok eder. Ayrıca beklenmedik anda ortaya çıkan bu seller durdurulamaz, kontrol edilemez. Suyun bu yıkıcı, tahrip edici gücü ile ordu/askeri birliklerin insanlar üzerindeki etkisi arasında bir paralellik kurulmuştur.

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün *bög-* ve *ak-* maddelerinin açıklamasında ordu ile akarsu arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur: “Su aktığı zaman *suw aktı* denir; asker aktığı zaman *sū aktı* denir. (DLT 273/239)”. “Düşman birlikleri geldi’ anlamında *yağı akdı* denir. (DLT 93/87)”

Kutadgu Bilig’in 2396. beytinde düşman saldırısı ateşe, düşman saldırısını püskürten askerler ise suya benzetilmiştir: *yağığ bir saçıtsa yana tirlümez / otuğ suw uğıtsa yana tirlümez* “Su ateşi söndürünce ateş nasıl tekrar alevlenmezse, düşman da dağılınca bir daha toplanmaz.”

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün *kend* maddesinde verilen örnek dörtlükte ordu ile sel suları arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur: *kelñizleyü aktımız / kendler üze çıktımız / furxan ewin yıktımız / burxan üze sıçtıımız* “Sel gibi aktık. Şehirlerine girdik. Puthanelerini yıktık. Putlarının başına pisledik. (DLT 173/149)”

ak- fiilinden türemiş olan *akın* “sel” sözcüğüne +cl eki getirilerek türetilmiş olan *akıncı* “Geceleyin düşmanı basan birlik” sözcüğünün de ORDU, AKAN SUDUR metaforuyla ilgili olduğu görülmektedir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te *akıncı* sözcüğü ile ilgili olarak şu açıklamalara yer verilmiştir: “akıncı geceleyin hücum eden ordu birliği için mecazen *akıncı keldi*” denilir; ‘saldıran birlik sel gibi akarak geldi’ demektir (DLT 51/36), “*Beg akıncı akıttı*: Bey, düşman üzerine bir birlik gönderdi (DLT 114/103)”

Kutadgu Bilig’in 4546 ve 4097. beyitlerinde gücü elinde tutan insanların vereceği zarar, sel afetinin yaratacağı tahribata benzetilmiştir. Orduya saldırma emrini verenler de “beyler” olduğu için bu beyitleri de ORDU SUDUR metaforuna dayandırabiliriz. Bu beyitlerde beyler, yıkıcı olabilme potansiyeli bakımından akarsulara ve ateşe benzetilmiştir: *begig hoşnu kılma ya yağğun ögüz / hişarka yakın turma ay köñli tüz* “Beye veya taşan nehre komşu olma; hisara yakın durma, ey dürüst kalpli (KB 4546).” *Bu üç neñke bolma yakın hoşnısı / küyer ot akar suw bu begler küsi* “Şu üç şeye yakın komşu olma; yanar ateş, akarsu ve bu beylerin şan ve şöhreti (KB 4097).”

KANUN, TEMİZ SUDUR

Hedef: kanun

Kaynak: temiz su

Törü suw teg ol küç kör ot teg yoğuğ / süzük suw akıttıñ uğıttı otuğ
“Kanun su gibidir; zulümse ateş gibi her şeyi mahveder; sen berrak su akıttın ve ateş söndü. (KB 3107)”

Bu beyitte zulüm ateşe, kanun ise temiz suya benzetilmiş; zulmün neden olduğu acıları kanun ortadan kaldırmıştır.

Kutadgu Bilig'in 2107. beytinde “halkın bütün uygunsuzluklarını beyler düzeltir; bey uygunsuzluk ederse onu kim yola getirir” dendiikten sonra 2108. beyitte “insan temiz olmayan şeyleri suyla temizler; eğer su kirlenirse o neyle ve nasıl temizlenir” denmiştir. Bu beyitte kanunların temiz suya benzetildiği anlaşılmaktadır: *arığsızñı yalñuğ suwun yup arır / ıalı artasa suw negün yup arır* (KB 2108)

Bir başka örnek: *köyer ot turur küç yağusa küyer / törü suw turur ağsa nımet öner* “Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar; kanun sudur, akarsa nimet yetişir (KB 2032).”

HUZURSUZLUK/KARMAŞA, BULANIK SUDUR

Hedef: huzursuzluk/karmaşa

Kaynak: bulanık su

Kanunların olmadığı/uygulanmadığı yerde düzen bozulur, ortama kargaşa ve huzursuzluk hâkim olur. Kutadgu Bilig'in bazı beyitlerinde (1856, 5512, 5951, 2131. beyitler) huzursuzluk/kargaşa ortamı bulanık suya benzetilmiştir. Kutadgu Bilig'de *bulğanuğ* “bulanmış olan, duru olmayan” sözcüğünün soyutlama yoluyla mecaz anlam kazanarak “içinden çıkılması zor, karışık durumlar; halk arasındaki kargaşa ortamı” gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. “İçinden çıkılması, zor, karışık durumları ortadan kaldırmak” için de *bulğanuğın süzmek* deymi kullanılmıştır:

neçe bulğanuğ işke tegse süzer / neçe ters tüğün erse bağsa yazar “el sürdüğü iş ne kadar bulanık olsun, süzülüp saflaşır ne kadar ters düğüm varsa bir bakışla çözer” (KB 1856)

ay ilig er attın saña çare yok / er at birle begler süzer bulğanuğ “ey hükümdar, çaresiz sana adam gerekir, beyler fesadı bunlarla ortadan kaldırır.” (KB 5512)

tuman toz arıdı açıldı tañuğ / tüzüldi süzüldi kamuğ bulğanuğ “toz, duman ortadan kalktı, ruhlar ferahlığa kavuştu; her türlü bulanık (iş) süzüldü ve düzene girdi.” (KB 5951).

isizke siyaset yortğu kerek buğun bulğanuğın siyaset süzer “kötü insanlara karşı siyaset yürütmeli; halk arasındaki kargaşalığı siyaset yatıştırır.”(KB 2131)

Ruhsal anlamda arınmayı gerektiren her türlü olumsuz duygu ve düşüncüyü karşılamak için de *bulğanuğ* sözcüğünün tercih edildiği görülmektedir: *kamuğ bulğanuğñı süzeyin tise / özüğ süzgü buğnuğ süzülgey basa* “bütün bulanıkları durultmak istersen, kendi ruhunu arıt, halk ister istemez durulur.” (KB 5201) *özüm ıoğsa emdi yarağsızlarığ / köñül bulğanuğın*

süzülse arıĝ “benim artık yararsız şeyleri bırakmam, gönlümü her şeyden temizlemem gerek.” (KB 5646)

Bazı beyitlerde ise *bulĝanukın süz-* deyimini sadeleştirilmiş ve “süzmek” fiili parçası olduğu deyimini anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır:

könül tüz özün süz bayatka tapın / buğunka törü kıl baĝırsaklıkın “Gönlünü düzelt, ruhunu arındır, Tanrıya tapın, halka merhamet ve şefkat göster” (KB 5471)

yorık tüzse buğnu begi kılık tüzzer / kılık tüzse begler tüzün il süzer “Halk tavrını düzeltirse bey doğasını düzeltir; beyler doğalarını düzeltirse, temiz kalpliler de memleketi (kötülüklerden) temizler” (KB 5949)

bulĝanukın süz-> süz- fiilinin “ruhu bütün olumsuz duygu ve düşüncelerden arındırmak” anlamından yola çıkılarak türetilen *süzük* sözcüğü de “temiz kalpli, dürüst, ahlaklı insan anlamında” kullanılmıştır. Kutadgu Bilig’de “*ay süzük*” hitabının bulunduğu birçok beyit bulunmaktadır, bir örnek vermek yeterli olacaktır: *yanut birdi ilig ayur ay süzük / için me taşıĝ birle barça tüzük* “Hükümdar yanıt verdi ve dedi ki: Ey saf gönüllü, senin için ve dışın her bakımdan iyidir.” (KB 5114) Kutadgu Bilig’in 2105. beytinde geçen *süzük ol bu devlet süzükni yöler* “süzük ol, devlet süzük olanı destekler” mısraında da *süzük* sözcüğünün “temiz kalpli, dürüst, ahlaklı” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

152

İBD

1 (2)

İYİ OLAN, SUDUR

Hedef: İyi olan

Kaynak: Su

Kutadgu Bilig’in 2250. beytinde iyi insanlar, suya (*yaşıl suw*); kötü insanlar ise ateşe (*kızıl ot*) benzetilmiştir. Beyti anlayabilmek için bir önceki ve bir sonraki beyte bakmak gerekmektedir.

isiz eđĝü birle yaraşmaz bolur / köni eğri birle küreşmez bolur “Kötü iyiyle hiçbir zaman anlaşamaz; doğru eğriyle hiçbir zaman başa çıkamaz” (KB 2249)

kara tün yaruk künke yakmaz yaĝuk / yaşıl suw kızıl otka bolmaz konuk “karanlık gece aydınlık güne yaklaşmaz, yeşil su kırmızı ateşe konuk olmaz (KB 2250)

kamuĝ neĝ katıldı öz ügri bile / köni tur katılma sen eğri bile “Her şey kendisi gibi olanlar arasına katılır; sen doğrulukla yaşa, eğrilere katılma.” (KB 2252)

GÜZELLİK, SUDUR

Hedef: güzellik

Kaynak: su

Kutadgu Bilig’in 2467 ve 2924. beyitlerinde güzellik ile su arasında benzerlik ilişkisi kurulduğu görülmektedir. Özellikle 2467. beyit “bir içim su” deyimini hatırlatır niteliktedir: *ıdı eđĝü neĝ bu kişi körki yüz / bu yüz körkiĝe suw içer iki köz* “Kişide yüz güzelliği iyi bir şeydir; bu yüz güzelliği karşısında iki göz su içmiş gibi olur, parlar (KB 2467)”

Kutadgu Bilig'in 2924. beytinde ise kadehçinin güzelliği suya benzetilmiştir: *karın açmış erke yüzi körse aş / usup suwsamışka körüp kanğusuz* “Karnı acıkmış insan için onun yüzünü görmek yemektir; susamış insan için o bakıp da kanılmaz bir içecektir.”

Dîvânü Lugâti't-Türk'te yer alan şu dörtlükte de güzellik damlayan bir sıvıya benzetilmiştir: *bulnar mini öles köz / kara meñiz kızıl yüz / andın tamar tükel yüz / bulnap yana ol kaçar* “Sarhoş göz, parlak yüz ve üzerindeki güzel beniyle, sanki yanaklarından güzellik damlıyormuş gibi, beni kendimden geçirir. Beni mest ettikten sonra da kaçır. (DLT 42/28)”

GÜZEL/FAYDALI SÖZ, SUDUR/AKARSUDUR

Hedef: güzel/faydalı söz

Kaynak: su/akarsu

Kutadgu Bilig'in 2686. beytinde güzel söz, suya; kötü söz ise ateşe benzetilmiştir: *ağızdın ara ot ara suw çıkar / birisi itigli birisi yıkar* “Ağızdan bazen ateş, bazen de su çıkar; bunların biri yapar, biri de yıkar.”

Kutadgu Bilig'in 2688. beytinde güzel söz, akarsuya benzetilmiştir: *akar suw teg ol bu tilin edğü söz / kayuğa bu aksa çiçek öndi tüz* “Dilin söylediği iyi söz ise akarsu gibidir; nereye akarsa orada çiçek açar.”

Kutadgu Bilig'in 973. beytinde ise güzel söz, akan duru pınar suyuna benzetilmiştir: *biliglig kişiniñ sawı eksümez / ağıglı süzük yul suwı eksümez* “Bilgili kişinin sözü eksilmez; akan duru pınarın suyu kesilmez.” 6626. beyitte ise söz, tükenmeyen bir pınar suyuna benzetilmiştir: *sözüg kim tüketür neçe sözlese / ağa tınmaz erter bulaklar ara* “ne kadar söylense bile, sözü kim tüketir, o pınarlar arasından durmadan akar gider.”

Kutadgu Bilig'in 669. beytinde güzel söz ve devlet, durup dinlenmeden dünyayı dolaşmaları bakımından akarsuya benzetilmiştir: *akar suw yorık til bu kut turmadı / ajun tezgünürler yorıp tınmadı* “Akarsu, güzel söz ve devlet, bunlar durmadan, yorulup dinlenmeden dünyayı dolaşırlar.”

Kutadgu Bilig'in 1807-1810. beyitlerinde insanın gönlü bir bahçeye, beylerin güzel sözleri ise suya benzetilmiştir. Bey iyi sözler söylerse kulun gönlü açılır, yüzü güler; aksi takdirde solar, kurur.

kişi köñli bağ ol yaşarğu suwı / bu begler sözi birle edğü sawı “İnsanın gönlü bir bahçedir; onu yetiştiren su, beylerin sözleri ve nasihatleridir. (KB 1807)”

kayu bağka tegse suw eksümedin / çiçek yazlur anda tümen tü yıdın “Hangi bahçe devamlı sulanırsa, orada binlerce renkli ve kokulu çiçek açılır.” (KB 1808)

begi yarlığı bolsa edğü söze / kulu köñli yükser yazar kaş köze “Bey onun hakkında iyi sözler sarf ederse, kulun gönlü açılır, yüzü güler.” (KB 1809)

kalı bolmasa edğü yarlığı tilin / yaşarmış çiçekler kurır terk bilin “Eğer bey ona karşı lütüfkâr davranmazsa, yeşeren çiçek çabuk kurur; bunu böyle bil.” (KB 1810)

Kutadgu Bilig'in 4332, 5436 ve 6628. beyitlerinde FAYDALI SÖZ SUDUR metaforunda eksiltmeye gidildiği ve *suw* sözcüğünün “fayda” anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Öküş sözleme söz serin til küdeş / öküş sözlemiş söz suwı kaldı az “Çok söz söyleme, kendine hâkim ol, dilini koru; çok söylenen sözün kıymeti kalmaz.” (KB 4332).

Tilim tuğnumadı telim sözledi / sözüm eksümedi suwı eksüdi “dilim kendisini tutamadı ve çok konuştu; sözüm azalmadı, fakat itibarı azaldı.” (KB 5436)

Öküş sözlediñ söz suwı barmasun / öküş sözke yalķar bu yalķuķ ire “Sözü çok söyledin, dikkat et, tazeliğini (faydasını, kıymetini ?) kaybetmesin; çok sözden insan usanır ve bıkar.”(KB 6628)

BİLGİ SUDUR

Hedef: bilgi

Kaynak: su

Kutadgu Bilig'in 972 ve 6606. beyitlerinde bilginin sözü, faydalı olması bakımından suya benzetilmiştir: *biliglig sözi yirke suw teg turur / aķıtsa suwuğ yirde nimet önür* “Bilginin sözü toprak için su gibidir; su akıtılınca yerden nimet çıkar.” (KB 972); *biligsiz yürek til negüke yarar / bilig birle suw teg kamuğķa yara* “bilgisiz yürek ve dil neye yarar; bilgi ile su gibi herkese yararlı ol.” (KB 6606)

Kutadgu Bilig'in 974. beytinde BİLGİ SUDUR metaforu ile İNSAN TOPRAKTIR metaforu birleşmiştir. *Bilgi, su; insan, toprak ise bilgili insan da sulak topraktır* mantıksal çıkarımı bu beyitte dile getirilmektedir. Kutadgu Bilig'in 975. beytinde ise cahil kişinin gönlü -ne kadar sularsanız sulayın- üzerinde ot ve yem bitmeyen kumlu toprağa benzetilmiştir. 3626. beyitte ise açgözlü insan, kuru kuma benzetilmiştir. Deryaları da içse doymayan bu insanın aç gözlülüğünün sebebi de aslında cahilliğidir çünkü fani olduğunun bilincinde olmayan insan açgözlülük yapar: *ķuruğ ķumķa oķsar bu yalķuķ özi / ögüz kirse toğmaz bu suķluķ közi* “Bu insan kuru kuma benzer; onun tamahkâr gözü derya girse doymaz”

Üyük çim osuğluğ bolur bilgeler / çıkar suw kayuda adaķ tepseler “bilgeler sulak yerlere benzer; nereye ayak vururlarsa oradan su çıkar.” (KB 974)

Biligsiz kişi köñli ķum teg turur / ögüz kirse tolmaz ap ot yem önür “Bilgisiz kişinin gönlü kum gibidir; nehir aksa dolmaz, orada ot ve yem bitmez.”(KB 975)

ÇOK OLAN (BİLGİ/AKIL/FAYDA/ARZU), IRMAKTIR/DENİZDİR

Hedef: çok olan her şey (bilgi/akıl/fayda/arzu)

Kaynak: ırmak/deniz

Kutadgu Bilig'de bir şeyin çokluğu, sınırsızlığı IRMAK/DENİZ metaforu ile anlatılmıştır. Kutadgu Bilig'in 5119, 5468, 6135, 6243. beyitlerinde *ay bilgi ögüz* seslenme sözünde bilgi, ırmağa/denize benzetilmektedir: *Yarağsız yoritma tilin de yawuz / bayat taplamağay ay bilgi ögüz* “Onun ağzından kötü ve yakışsız söz çıkmasın; ey bilgisi nehir (gibi olan), Tanrı bunu hoş

karşılamaz.” (KB 5468); *diniñni ağır bu dünyañ ucuz / ağır kılğa diniñ ay bilgi ögüz* “Dinine kıymet ver, bu dünyaya değer verme; sana dinin kıymet kazandırır, ey bilgisi deniz” (KB 6135)

Kutadgu Bilig’in 2949. beytinde ise bilgi denize, akıl ırmağa benzetilmiştir: *seniñdin eşitgü kerek barça söz / biligke teñiz sen ukuşka ögüz* “Senden her sözü dinlemek gerekir; sen bilgi denizi ve akıl deryasısn.”

Kutadgu Bilig’in 480, 2185, 4813, 4868, 4998, 5199, 6002. beyitlerinde *ay bilgi ögüz* seslenişinin yerine benzer bir ifade olarak çok bilgili insanlar kastedilerek *ay bilgi teñiz* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

Kutadgu Bilig’in 6609. beytinde ise bilgi sonsuz bir denize, bu bilgiyi elde etmek isteyen insan ise denizin bütün suyunu içmeye çalışan bir serçeye benzetilmiştir: *bilig bir teñiz ol uçı yok tüpi/ neçe suw kötürgey semürgük sora* “Bilgi bir denizdir, onun ucu bucağı yoktur; serçe emse bundan ağzına ne kadar su alabilir.”

Kutadgu Bilig’in 943. beytinde arzu, kurumayan bir ırmağa benzetilmiştir: *ağa kelsü arzu kurırmaz bolup / kapuğ tutsu devlet kırırmaz bolup* “Arzu, kurumayan bir ırmak gibi akıp gelsin; devlet, yaşlanmayan hizmetkâr gibi hep kapında dursun.”

Kutadgu Bilig’in 993 ve 5352. beyitlerinde ÇOK OLAN (AKIL/ BİLGİ/ FAYDA) IRMAKTIR metaforunda eksiltmeye gidildiği ve “ırmak” anlamındaki *ögüz* sözcüğünün yan anlam kazanarak “çok” anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir:

biri tül turur kör birisi boğuz / bu iki basa tutsa asğı ögüz “Bunlardan biri dil, biri boğazdır; insan bu ikisine hâkim olursa faydası ırmaktır (çoktur)” (KB 993) *arığlık tilese artıgıl boğuz / arıtsa boğuz boldı asğıñ ögüz* “Temizlik istersen boğazından geçenlerin temiz olmasını sağla, boğazından geçenler temiz olursa faydan ırmaktır (çoktur)” (KB 5352)

Kutadgu Bilig’de malı mülkü çok olan, cömert insanlar için de DENİZ metaforunun kullanıldığı görülmektedir. Örneğin 5356. beyitte beyler, dibi inci dolu bir denize benzetilmiş ve beylere/denize yakın durmak tavsiye edilmiştir: *bu begler teñiz ol tüpi yinçülüg / teñizke yağıuğlı bayuğu kerek* “Beyler, dibi inci dolu bir denizdir, denize yakın duran zenginleşmelidir.”

GÖNÜL DENİZDİR

Hedef: gönül

Kaynak: deniz

Kutadgu Bilig’in 211. beytinde gönül, dipsiz bir denize; bilgi de onun dibinde yatan inciye benzetilmiştir: *kişi köñli tüpsüz teñiz teg turur / bilig yinçü sanı tüpinde yatur* “kişinin gönlü dipsiz bir deniz gibidir; bilgi onun dibinde yatan inciye benzer” (KB 211)

Kutadgu Bilig’in 4395. beytinde şair; denizin dibinden inci, güher, yakut çıkararak bir dalgıca benzetilmiştir. Burada şairin gönlü, deniz; ürettiği şiirler ise denizin dibinden çıkardığı inci ve güherlerdir: *teñizke kirür körse köñlün tükel / güher yinçü yakut çıkarur meşel* “iyice dikkat edersen, onlar (şairler) denize dalarak, güher, inci ve yakut çıkararlara benzerler.”

Kutadgu Bilig'in 3854, 3857 ve 3701. beyitlerinde ise "deniz" sözcüğü kullanılmamakla beraber *kom* "dalga, dalgalanmak" sözcüğünden türemiş olan *komı-* "coşmak" ve *komut-* "çoşturmak" fiilleri kullanılmıştır: *köñül komusa, erig komutsa*. Dalgalanmak denize mahsus bir özellik olduğuna göre bu beyitlerde GÖNÜL DENİZDİR metaforunun kullanıldığı net olarak görülmektedir.

taķı arzuladı ķomıdı köñül / ķomusa köñül kör kişike muñ ol "Onu tekrar görmek istedi, gönlü heyecanlandı; gönül coşarsa, kişiye dert olur." (KB 3854)

Kutadgu Bilig'in 2328. beytinde ise sadece *komut-* fiili ile gönül ve dalgalanan deniz benzerliği ifade edilmiştir.

titimlig kerek hem topulsa çerig / yitilik kerek keğ ķomutsa erig "orduları yarıp delmek için sebatlı olmalı, askeri çoşturmak için de kesin kararlı olmalı." (KB 2328)

CÖMERT İNSAN YAĞMUR BULUTUDUR

Hedef: cömert insan

Kaynak: yağmur bulutu

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün *kanıg* "insandaki cömertlik ve iyilik hasleti" maddesinde yer verilen şiir parçasında cömert insan, yağmur bulutuna; cömert insanın dağıttığı altınlar ise yağmur damlalarına benzetilmiştir: *tutçı yagar bulıtı altın tamar arıg/ aksa anıñ akını kandı meniñ kanıg* "Onun cömertlik bulutu som altın yağıdırıyor. Eğer onun yağırdığından üzerime aksa zindeleşir ve sevince doyarım." (DLT 189/161)

Kutadgu Bilig'de de cömertliği ve zenginliği anlatmak için *ak-*, *akıt-* fiillerinin kullanıldığı görülmektedir:

akıtısa akı er buđunķa tawar / aķa yuğlu tirlür anar ģalk awar "cömert insan halka malını akıtırsa, halk da koşarak onun etrafında toplanır." (KB 6107)

uķuşluğ biliglig toña alp yürek / ģazine tolulap akıtıģu kerek "Hükümdarlar anlayışlı, bilgili, cesur ve kahraman olmalı; hazineyi doldurup tekrar akıtmalıdır." (KB B52)

GÖZYAŞLARI YAĞMUR DAMLALARIDIR

Hedef: gözyaşları

Kaynak: yağmur damlaları

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün *iste-* maddesinde yer alan dörtlükte şairin gözlerinden akan kanla karışık gözyaşları, yağmur suyuna benzetilmiştir: *yıglap uğu irtedim/ bağrım başın kartadım/ kaçmış kutuğ irtedim/ yağmur kibi kan saçar* "Sevgilimin arkasından hasta oluncaya kadar ağladım. Yüreğimin yarasını iyileştirmişken tekrar kaşıldım. Kaçan talihimin peşine düştüm. Gözlerim yağmur yağıdırıyor." (DLT 139/122)

Kutadgu Bilig'in 1160. beytinde ise gözyaşları, sel gibi akmaktadır: *oķıdı bu oğlın öziñe yaķın / tutup ķuçtı közde akıtıdı aķın* "Oğlunu yanına çağırıldı; tutup kucakladı ve gözünden sel (gibi yaş) akıttı."

GÖZ, DENİZ/GÖL/PINARDIR

Hedef: göz

Kaynak: deniz/göl/pınar

Dîvânu Lugâti't-Türk'te emir kipinin açıklamasının yapıldığı bölümde yer alan dörtlükte gözyaşı, tuzlu oluşu açısından deniz suyuna; gözler ise denize benzetilmiştir: *awlap meni koymanız/ ayık ayıp kaymanız/ akar közüm uş teniz/ tegre yöre kuş uçar* “Beni avladıktan sonra terk edip gitmeyiniz. Söz verip sözünüzden dönmeyiniz. Gözüm şu deniz gibi akar. Kuşlar gözümün etrafında dönüp uçar.”(DLT289/246) Dîvânu Lugâti't-Türk'ün *aktur-* maddesinde ise göz, pınara; gözyaşları ise pınarın sularının birikerek oluşturduğu gölün sularına benzetilmiştir: *akturur közüm yulak/ tüşlenür ördek yugak* “Gözüm pınar (gibi öyle) akıtır (ki onlar birikip göl olur ve) ördek ve su kuşları oraya iner.” (DLT 118/106)

GÖZ PINARDIR metaforu için Kutadgu Bilig'den şu örnekleri verebiliriz:

öküş tirnekig kör taradı ölüm/ ölümüg sakınsa akar köz yulum “Birçok topluluğu bak, ölüm dağıttı; ölümü hatırlayınca göz pınarım akar” (KB 4829)

ölür men ökünçün akar köz yulum/ tatıglar tatıgsız kılar bu ölüm “Ölüyorum pişmanlıktan göz pınarım akar, bu ölüm tatlıları tatsızlaştırır” (KB 6178)

Göz ve pınar arasındaki benzerlik zamanla yaygınlaşmış, *göz pınarı* “gözyaşı bezlerinin salgıladığı sıvıyı toplayan, gözün burun tarafındaki bölümü” anlamıyla terimleşmiştir. (*Köz yulu* “göz pınarı” için ayrıca bkz. KB 6178, 4829. beyitler)

DÜNYA MALI, ACI SUDUR

Hedef: dünya malı

Kaynak: acı su

Kutadgu Bilig'in 1408 ve 3625. beyitlerinde “dünya malı”, “acı su”ya benzetilmiştir: *açığ suw teg ol kör bu dünya neñi/ neçe içse kanmaz ölimez tili* “Gör ki bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içse kanmaz, dili bile ıslanmaz.” (KB 1408); *açığ suw teg ol kör bu dünya neñi/ neçe içse kanmaz ölimez eñi* “Gör ki bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içse kanmaz, yanağı bile ıslanmaz.” (KB 3625)

DÜNYA BİR KUYUDUR

Hedef: dünya

Kaynak: kuyu

Kutadgu Bilig'in 5423. beytinde “dünya”, karanlık bir kuyuya benzetilmiştir. *bu dünya tünek ol karanıku kuğuğ / bela miñnet ol barça munda yoğuğ* “bu dünya bir zindan, karanlık bir kuyudur; burası daima bela, mihnet ve felaketlerle doludur.”

ÖLÜM DENİZDİR

Hedef: ölüm

Kaynak: deniz

Kutadgu Bilig'in 1140. beytinde ölüm, denize benzetilmiştir: *ölüm bir teniz ol uçı yok tüpi / bağa körse yetrü tüpi yok batıg* “ölüm uçsuz bucaksız bir denizdir; iyice bakıp görürsen, dipsiz bir çukurdur.”

Sevdiklerini ölüm nedeniyle kaybetmiş olanlar için matem bir nevi ayrılık acısı demektir. Kutadgu Bilig'in 6203. beytinde ayrılık acısı denize benzetilmiştir: *negü bar ajunda firakta katıg/ firak kadğuları tenizde batıg* “dünyada firaktan daha güç ne var; firakın kaygıları denizden daha derindir.”

HAYATIN ZORLUKLARI/SIKINTILARI DENİZDİR

Hedef: hayatın zorlukları/sıkıntıları

Kaynak: deniz

Rahatına düşkünlük ve içki bağımlılığı insanın hem sağlığına zarar verir hem de toplum içindeki saygınlığına gölge düşürür. Bir insanın rahata düşkünlük ve içki bağımlılığı gibi özellikleri varsa bunlardan kurtulmak için ciddi bir mücadele vermesi gerekir. O insan için bu özellikler aşılması gereken zorluklar olarak kabul edilebilir. Geçit vermeyen bir denizi aşmak ne kadar zorsa bu alışkanlıklardan kurtulmak da o kadar zordur. Bu nedenle Kutadgu Bilig'de rahat hayat sürmek ve içki, geçit vermeyen bir denize benzetilmiştir:

erejke awınma sen içme süçig/ teniz ol bu iki anar yok keçig “rahata dalıp oyalanma, içki içme; bu ikisi öyle bir denizdir ki insana geçit vermez.” (KB 5208)

Kutadgu Bilig'in 1164. beytinde “oğul-kız derdi”, dipsiz denize; 3387. beytte ise bir gemi kazasında boğulmaya benzetilmiştir:

oğul kız sakınçı bu tüpsüz teniz / oğul kız sarıg kıldı kızğu meniz “Oğul kız derdi dipsiz bir denizdir; oğul kız al yanağı soldurur.”

oğul kız törüse kimesi snur / kime sinsa suwda tirig kim kalur “oğul kız dünyaya gelirse gemisi parçalanır; gemi parçalanınca su içinde kim diri kalır.”

HAYATIN ZORLUKLARI FIRTINADIR

Hedef: hayatın zorlukları

Kaynak: fırtına

Kutadgu Bilig'in 5314. beytinde hayatın zorlukları yağmur ve fırtınaya benzetilmiştir: *tüpi yıl turur dünya yağmur sanı / kelir çoğlayur az öçer terk üni* “Dünyayı fırtına ve yağmur bil; gelir ve gürler, fakat çabuk sükun bulur.”

HASTALIK, KARANLIK BİR KUYUDUR/ÇUKURDUR

Hedef: hastalık

Kaynak: rüyada siyah-dağ-kuyu-çukur

İnsan hastalandığında kendini karanlık bir kuyuya, dipsiz bir çukura düşmüş gibi çaresiz hisseder. Hastalık aşılması gereken bir dağdır ancak insan bu dağı aşabilecek gücü kendinde bulamaz. Hastalık sözcüğünün kuyuyu, çukuru, dağı, siyah rengi çağrıştırmaları çok doğaldır. Rüyaların sembolik bir dili vardır ve çoğunlukla bu tip çağrışımlar üzerine kurulmuştur. Kutadgu Bilig'in 6011 ve 6012. beyitlerinde rüyada siyah, dağ, kuyu ve çukur

görmenin hastalık işareti olduğu belirtilmiş ve tedavi önerilerine yer verilmiştir:

yıl ülgü küz erse er erse orut / kara körse tağ ya kuğuğ körse üt “Yılın mevsimi güz ve insan da geçkin bir yaştıysa, düşünde siyah, dağ, kuyu veya çukur görürse,” (KB 6011)

bu şewda küçenmiş bolur ay kadaş / ot içgü meşesin artğu adaş “Ey kardeş, onun sevdası güçlenmiştir; ey dostum, o ilaç içmeli ve beynini temizlemelidir.” (KB 6012)

ÖMÜR SUDUR

Hedef: ömür

Kaynak: su

Kutadgu Bilig'in 6033-6046. beyitler arasındaki bölümünde Ogdurmuş, rüyasını Ögdülmiş'e anlatır. Ögdülmiş rüyayı itibarının artacağı, mutluluk ve ikbal elde edeceği şeklinde yorumlar. Ogdurmuş, Ögdülmiş'in bu yorumuna itiraz eder. Ogdurmuş'a göre gördüğü rüya, onun ölümünün habercisidir. Rüyada gördüğü merdiven, hayatın basamaklarıdır. Merdivenin başına kadar yükselmesi hayatının tamamlanması anlamına gelmektedir. Merdivenin başındayken bir atlın kendisine sunduğu suyun tamamını içmesi de Ogdurmuş'a göre ömrünü tükettiği şeklinde yorumlanmalıdır.

Şatu kördüm elig anıñ bağnası / yüz utru uruğluğ ediz hem yası “Düşümde bir merdiven gördüm, elli basamağı vardı; yüksek ve enliydi, karşıma dikilmişti.” (KB 6033)

Añar ağıdım emdi birer bağnaça / başıña tegi bağna sadım neçe “Bu basamaklara birer birer basarak yukarı çıktım; sonuna kadar kaç basamak olduğunu saydım.” (KB 6034)

Başında bir atçı maña suw birür / alır men tüketü içip öz kanur “Son basamakta bir atlı bana su uzattı; ben de alıp sonuna kadar içtim ve suya kandım.” (KB 6035)

Anıñda basa kökke uçtum teñip / özüm belgüsüz boldı örlep siñip “Ondan sonra havaya yükselerek göğe uçtum ve yükselip gözden kayboldum.” (KB 6036)

(...)

Tükel yörmedin tüş yörügin maña / eşitgöl bu tüş men yöreyin saña “Sen benim düşümü tam olarak yormadın; dinle, bu düşü ben sana yorayım”(KB 6051)

(...)

tiriglik bolur suw sen aymış teg ök / yarım içse kalsa yarımı ülüg “su, eğer yarısı içilir ve yarısı bırakılırsa, senin dediğin gibi, hayata delalet eder.”(KB 6058)

Yarım suw içip koğtum erse yarım / yarım kalğay erdi tirigliklerim “Ben de suyun yarısını içip yarısını bırakmış olsaydım, ömrümün yarısı kalmış olurdu.”(KB 6059)

İdişlüğ suwuğ içtim emdi tükel / tükettim tiriglik esen edgü kal “Kaptaki suyun tamamını içtim ve hayatımı tamamladım, sen sağ ve esen kal.”(KB 6060)

Deyimler ve atasözlerinin metaforik açıdan incelenmesi:

böri koy bile suwla-: ilin itti tüzdi bayudı buğun/ böri koy bile suwladı ol ödün “böylece hükümdar, memleketini düzenledi; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti.” (KB 449)

Hedef: saldırgan/zalim insan

Kaynak: kurt

Hedef: uysal/mazlum insan

Kaynak: kuzu

Hedef: toplumun dirlik düzenlik içinde olması

Kaynak: kurt ile kuzunun aynı yerden su içmesi

Bir ülkede dirlik düzenlik varsa, güçlüler (kurt) güçsüzleri (kuzu) ezmeye cesaret edemez ve herkes huzur içinde yaşar.

Tāgıg ukrukın egmes, teñizni kaygıkın böğmes. “Yüksek dağ kementle tutulmaz; denizin de kayıkla önü kesilmez. Yani, önemli bir iş, basit bir sebepten dolayı reddedilmez.” (DLT 63/49)

Hedef: önemli iş

Kaynak: yüksek dağ, deniz

Hedef: yetersiz gayret /yanlış yöntem

Kaynak: kement, kayık

Bu atasözü ile iletilmek istenen mesaj: Önemli bir işi basit yöntemlerle çözemeyiz, gerçekten çözmek istiyorsanız uygun yöntemi bulmalı ve kullanmalısınız.

Kaynar ögüz keçigsiz bolmas. Anlamı şudur: Suyu kaynayan büyük ırmağın geçidi olmaması mümkün değildir. İnsanları çaresizlik içinde bırakan durumlar için söylenir; mutlaka bir çıkış yolu vardır, denir (DLT 196/168 ve 528/429).

Hedef: sorunlar, zorluklar

Kaynak: nehir

Hedef: sorunların çözümü

Kaynak: geçit

Coşkun akan bir ırmaktan geçmek zor ve tehlikelidir. Coşkun akan ırmak hayatın zorluklarını temsil etmektedir. Her nehrin sığ ve dar bir bölümü vardır, insan pes etmezse o geçiş noktasını bulup sorununu aşabilir. Hayatta da zorluklar karşısında pes etmezsek mutlaka bir çözüm yolu buluruz.

“Verilmek istenen mesaj: Büyük sorunlar karşısında ümitsizliğe kapılma. Büyük de olsa her sorunun bir çözümü vardır.”³⁸

Bugday kutında sorkıç suwalur. Anlamı: “Buğdayın devlet ve bereketi sayesinde sarıçalı (karamuk) da su bulur.” Bu, başkasıyla beraber olma sayesinde hayır gören için söylenir. 551/451

Hedef: insan

Kaynak: buğday

Hedef: insanın arkadaşları

Kaynak: karamuk (yabani böğürtlen)

Hedef: fayda sağlamak

Kaynak: sulanmak

Karamuk, doğada kendiliğinden yetişen, sulanması veya çapalanması gerekmeyen yabani bir bitkidir. Yol kenarları, ormanlıklarda, bahçelerde, fundalıklarda, çalılıklarda yetişir. Suyu çok seven bir bitki olduğu için bol yağış alan yerlerde daha çok görülür.

Buğday emek isteyen bir bitkidir. Buğdayı ekimden önce ve ektikten sonra mutlaka sulamak gerekir aksi takdirde sapları kısa kalır, büyümez.

Buğday ekilmiş olan tarlalar sulandığı için bu tarlaların kenarlarında yetişen karamuk da bu sudan faydalanacaktır. Bu atasözünde buğday, çeşitli imkânlarla sahip, bu açıdan da şanslı kimseleri temsil etmektedir. Karamuk ise kendisinin çeşitli imkânları olmasa bile etrafındaki kişilerin imkânlarından yararlanan insanları temsil eder.

Suw içürmeske sût bir/içür. “Sana su içirmeyene sût ver/içir. (Yani sana kötülük edene iyilik et.)” (DLT 116/105, 117/105)

Hedef: kötülük/eziyet/işkence

Kaynak: Su vermemek/içirmemek

Hedef: gereğinden fazla iyilik

Kaynak: sût vermek/içirmek

Normal şartlarda bir insan su içmeden en fazla yedi gün yaşayabilir. Bir insanı su içmekten mahrum etmek, en büyük eziyettir. Bu eziyeti yapan kişiye hiç de hak etmediği halde sût vermek yüce gönüllülüktür. Bu atasözüyle dolaylı yoldan yüce gönüllü olmak, kin tutmamak öğütlenmiştir.

Ol keçişni suw ilette. “O geçidi su götürdü. (Geçmiş olan ve artık elde edilmesi mümkün olmayan şey için kullanılır.)” (DLT 186/159)

Hedef: geçmişte sahip olunan imkânlar

Kaynak: köprü? (keçiş “nehir ve vadideki geçiş yeri”)

Hedef: zaman

Kaynak: su/ sel suları

³⁸ Yaylagül, Dîvânü Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar, s.119

Nehir veya vadideki geçiş yeri, insanın geçmişte sahip olduğu imkânları temsil etmektedir. Zaman ise sele benzetilmiş ve sel suları nasıl önüne çıkan her şeyi yıkıp yok ederse zaman da eskiden sahip olunan imkânları alıp götürmüştür. Hayıflanmanın da bir manası yoktur. Atasözü ile dolaylı yoldan verilen nasihati şöyle ifade edebiliriz: “Eskiden sahip olduğun imkânlarla artık sahip olmadığın için hayıflanman hiçbir sonuç vermez. Durumu kabullen ve kendini boş yere üzme!”

Balık suwda kôzi taştın. “Balık suda, gözleri dışarıdadır. (Bir şeyi çok iyi bildiği hâlde bilmez görünen kimse için kullanılır.)” (DLT 190/162)

Hedef: bir şeyi çok iyi bilen kişi

Kaynak: balık

Hedef: bilmezden gelmek

Kaynak: gözü dışarda olmak

Bir işin içinde olan insan, olup biten her şeyi bilir. Ancak bilmek insana sorumluluk yükler ve insanlar bu sorumluluktan kaçmak için görmemiş, duymamış gibi yapmayı tercih ederler. Balığın gözünün dışarıda olması, görmezden gelmek için başka tarafa bakması anlamına gelir.

Teşük suwda belgürer. “Çatlak olan şeyin çatlağı suda belli olur. (Bir işi yaparken övünen kimse için kullanılır; ona ‘senin işinin iyiliği kötülüğü işi bitirdiğin zaman belli olur’ denir.)” (DLT 195/167)

Hedef: kusur

Kaynak: çatlak

Hedef: görevin başarıyla tamamlanması

Kaynak: kabın içindeki suyu muhafaza edebilmesi

Bir cismin üzerindeki minik çatlaklar normal şartlarda gözle görülmeyebilir. Ancak bu cisim suya sokulursa çatlaklardan sızan sular sayesinde çatlaklar görünür hâle gelir. İnsanlar da kendilerini kusursuz zannedebilirler ancak bir görevde sınıdıklarında kusurları ortaya çıkacaktır.

Büzdan suw tamar. “Buzdan su damlar. (Bu huyca babasına benzeyen için söylenir.)” (DLT 496/398)

Hedef: baba

Kaynak: buz

Hedef: evlat

Kaynak: su

Soyaçekimi anlatmak için kullanılan bu atasözünde, baba-oğul, buz ve su ile eşleştirilmiştir. Buz ve suyun aynı maddeden oluşması gibi baba ve oğul da aynı genden meydana gelmiştir.

Birin birin miñ bolur tama tama köl bolur. “Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur” (DLT 602/493) atasözü AZ, DAMLADIR/ ÇOK, GÖLDÜR metaforlarından türemiştir.

Hedef: az

Kaynak: damla

Hedef: çok

Kaynak: göl

Hedef: birikmek

Kaynak: damlamak

Her bir su damlası değerlidir, az da olsa değersiz görülüp ziyan edilmemelidir. Sahip olduğumuz her şey de bu su damlaları gibi görülmeli ve kıymeti bilinmelidir; çünkü az diye küçümsediğimiz bu şeyler, biriktirilirse göl gibi olacaktır. Burada dolaylı yoldan verilen mesaj: Sahip olduklarının kıymetini bil, ziyan etme, tasarruflu ol!

Bu metaforun günümüzde “akmasa da damlar” atasözünde de yaşadığını söyleyebiliriz.

Kāz kopsa ördek kōlüg igenür. “Kaz gölden kalkarsa ördek oraya sahip çıkar. (Bir kavmin büyüğü uzaklaştığı zaman orada büyüklük taslayan için söylenir.)” (DLT 64/51)

Hedef: bir topluluğun sözü geçen kişisi

Kaynak: kaz

Hedef: otorite boşluğundan yararlanarak büyüklük taslayan kişi

Kaynak: ördek

Hedef: ülke

Kaynak: göl

Her toplumda sayılan, sözüne değer verilen kişiler vardır. Toplumda dirlik düzenin tesis edilmesinde bu kişilerin önemli rolü vardır. Bu kişiler çeşitli nedenlerle toplumdaki ayrıldığı zaman bir otorite boşluğu oluşur. Bu boşluktan yararlanarak topluma karşı üstünlük kazanmak isteyen insanlar ortaya çıkar. Bu atasözü ile dolaylı yoldan “toplumun saygın, sözü geçen insanlarına sahip çıkın; değersiz insanların hak etmedikleri bir gücü elde etmelerine izin vermeyin” mesajı iletilmektedir.

Keğüklüg ölimes küweçlig kürimes. “Kepenek sahibi yağmurda ıslanmaz, gem de neyzeki olursa at taşkınlık ve huysuzluk yapamaz. (Bu, işlerde önceden hazırlıklı olmak için söylenir.)” (DLT 557/459)

Hedef: tedbir

Kaynak: kepenek/gemin neyzeki olması

Hedef: hayatta karşılaşılabilecek olumsuz durumlar (genel)

Kaynak: yağmurun yağması, atın huysuzluk yapması (özel)

Bu atasözüne göre tedbirli olmak, yağmurun yağma ihtimalini düşünerek kepenek giymek ve atın huysuzluk yapması ihtimaline karşı ata gem vurmaktır.

Yağmurun yağması ve atın huysuzluk yapması hayatta karşılaşılabilecek aksilikler için verilen örneklerdir. “Atasözleri, genellikle özel bir durumu tanımlayıp genel bir anlam kastettiği için Radden (2002) tarafından GENEL

için ÖZEL ad aktarması (the metonymy specific for generic) içinde değerlendirilmiştir. GENEL İÇİN ÖZEL/ÖZEL İÇİN GENEL tasarlamaya ilişkin daha üst düzey süreçler temelinde yatar.”³⁹ Bu atasözünde hayatta karşılaşılan zorluklar, iki örnek üzerinden şematize edilmiş ve böylece buradaki ad aktarması bir metaforun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İnsan yağmurun yağacağını tahmin eder ve kepenegini giyerse ıslanmaz, yani zarar görmez. Aynı şekilde atın gemlenmemesi durumunda huysuzluk yapacağını tahmin eder ve tedbir alırsa at huysuzluk yapmaz ve kişi de zarar görmemiş olur. Bu söz ile emir veya gereklilik kipi kullanılmadan insanlara tedbirli olmaları tavsiye edilmiştir.

usukmuşka sâkıg kamug suw körünür. “Susayan, bütün serapları su gibi görür.” (DLT 104/95)

Hedef: ihtiyaç sahibi kişi

Kaynak: susamış kişi

Hedef: ihtiyaç

Kaynak: su

Bu atasözü psikolojide algıda seçicilik olarak adlandırılan olguyu açıklar nitelikte bir atasözüdür. Algıda seçicilik “kişinin, çevreden ve kendi bedeninden gelen tüm uyarıcıları algılamayıp onlar arasından bazılarını seçerek algılaması” şeklinde tanımlanabilir. Algıda seçiciliği en çok etkileyen faktör, fiziki ihtiyaçtır. Karnı aç olan bir insan, yiyeceklerin kokularından daha çok etkilenir. Susamış bir insan da her baktığı yerde su görür. Burada susamış insan örneğinden yola çıkılarak genelleme yapılmaktadır. Bu atasözü de bir önceki atasözü gibi GENEL İÇİN ÖZEL/ÖZEL İÇİN GENEL tasarlama sonucu oluşmuş bir metafor içermektedir.

Sonuç

Divânu Lugâti't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de hidrografik terimler ve metaforik kullanımlarını tespit ve izah etmek amacıyla yapılmış olan bu çalışmada tespit edilen kavramsal metaforlarda suyun arındıran, iyileştiren, fayda sağlayan özelliklerinden yararlanıldığı görüldü: İYİ OLAN, SUDUR; GÜZELLİK SUDUR; GÜZEL / FAYDALI SÖZ, SUDUR / AKARSUDUR; BİLGİ SUDUR; KANUN, TEMİZ SUDUR; HUZURSUZLUK / KARMAŞA, BULANIK SUDUR gibi. Çok olan, bitmez tükenmezmiş gibi algılanan her şey ise DENİZ ve IRMAK metaforu ile ifade edilmiştir: ÇOK OLAN (akıl, bilgi, fayda), IRMAKTIR / DENİZDİR. İnsanın gönlündeki duygu, düşünce ve hayallerin çokluğunu anlatmak için de GÖNÜL DENİZDİR metaforundan yararlanılmıştır. Maddi zenginlikler ve cömertliği anlatmak için yağmur bulutları metafor olarak kullanılmıştır: CÖMERT İNSAN, YAĞMUR BULUTUDUR. ORDU, TAŞKIN AKAN SUDUR metaforunda ise suyun tahrip edici özelliğinden yararlanılmıştır. Ancak bunu olumsuz bir özellik olarak kabul etmemek gerekir çünkü savaşçı bir toplum için önüne çıkan her engeli

³⁹ Özen Yaylagül, “Divanü Lügati't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2006, 3/1, s.84; Yaylagül, Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar, s.118.

yıkıp geçen, durdurulabilmesi imkânsız bir orduya sahip olmak övünç kaynağı olarak kabul edilir. Bazı metaforlarda ise tasavvufî dünya görüşünün yansımaları görülmektedir: DÜNYA MALI, ACI SUDUR; DÜNYA, KUYUDUR; HAYATIN ZORLUKLARI/SIKINTILARI, DENİZDİR gibi. Bu metaforların büyük kısmı Kutadgu Bilig'de tespit edilmiş, bazılarının ise hem Kutadgu Bilig'de hem de Dîvânu Lugâti't- Türk'te kullanıldığı görülmüştür. GÜZELLİK SUDUR, CÖMERT İNSAN YAĞMUR BULUTUDUR, ORDU TAŞKIN AKAN SUDUR, GÖZYAŞLARI YAĞMUR DAMLALARIDIR, GÖZ DENİZ/GÖL/PINARDIR metaforları her iki eserde de tespit edebildiğimiz metaforlardandır. Deyim ve atasözleri ile ilgili tespitler biri hariç (*kurt ile kuzunun aynı yerden su içmesi*) Dîvânu Lugâti't-Türk'teki örnekler üzerinden yapılmıştır. Deyim ve atasözlerinde çoğunlukla doğadan insana aktarma anlam olayından yararlanıldığı görülmektedir: *kurt ile kuzunun aynı yerden su içmesi, buğday sayesinde böğürtlen de sulanır, balık suda gözü dışarda, çatlak suda anlaşılır, buzdan su damlar, birer birer bin olur damlaya damlaya göl olur, kaz gidince ördek gölü sahiplenir* gibi. Atasözlerinde birden çok metaforun birlikte kullanıldığı, hedef ve kaynaklar arasında tam bir eşleşme olduğu görülmüştür. Bazı atasözlerinde de *genel için özel / özel için genel* tasarlamanın örnekleri tespit edilmiştir: *kepenek sahibi yağmurda ıslanmaz, gem de neyzeki olursa at taşkınlık ve huysuzluk yapmaz; susayan, bütün serapları su gibi görür* gibi.

Kısaltmalar

- KB : Kutadgu Bilig (Arat neşri)
 DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk (Ercilasun ve Akkoyunlu neşri)
 BK D : Bilge Kağan yazıtının doğu yüzü (Ercilasun neşri)
 KT D : Köl Tigin yazıtının doğu yüzü (Ercilasun neşri)

Kaynaklar

- AKŞEHİRLİ, Soner, “Çağdaş Metafor Teorisi”,
(<http://ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=202>)
Erişim: 29.08.2020)
- AYAN, Ekrem, “Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı” *Türkler*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.1127-1141.
(www.academia.edu/33166858/Turkler_Ansiklopedisi_Cilt_III_pdf_pdf)
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- ÇİÇEKLER, Ahmet Naim ve Timur Aydın, “Kavramsal Metafor Kuramı ve Belagat: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2019/16, ss.14-26.
- DEVELİ, Hayati, “Dîvânü Lugâti't-Türk'te Hidrografik Terimler”, *Mahmud al-Kaşgari'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divanu Lugati't-Türk Sempozyumu*, İstanbul, 5-7 Eylül 2008, ss. 425-444.
- DUR, Banu İnanç Uyan, “Metafor ve Ekslibris”, *International Journal of Ex-libris*, sayı 5, Haziran 2016, ss. 122-128.
- ERCİLASUN, Ahmet B. *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.
- KÂŞGARLI MAHMUD, *Dîvânü Lugâti't- Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu (haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- SARI, Selcen Koca, *Kutadgu Bilig'de Metafor*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- KÜÇÜKBASMACI, Gülten, “Kastamonu'da Asa Suları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Güz 2017, Sayı: 83, s. 199-221.
- LAKOFF, George ve Mark Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, Gökhan Yavuz Demir (çev.), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005.
- OYMAK, İskender. “Anadolu'da Su Kültünün İzleri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/15(1), ss. 35-55.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. 1, TTK Basımevi Ankara 1993.
- ÖNLER, Zafer, “Kutadgu Bilig'de Yer Alan Deyimler”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1999 (9), ss. 119-186.
- PARİN, Kamil, “Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil”, *Söylem Filoloji Dergisi*, Yıl 2, Sayı 3, Haziran 2017, ss.149-151.
- SOYDAN, Serpil, “Çağatay Türkçesinin Bazı Eserlerinde Tespit Edilen Metaforlar”, *International Journal of Language Academy*, cilt 5/1 Bahar 2017, ss. 135-160.
- ŞAHAN, Kayhan, “Metafor Ne Değildir?”, *Kesit Akademi Dergisi*, 2017/8, ss. 166-176.
- _____, “Metaforlar ve Orhan Veli Şiiri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2018/7(3), ss.1820-1838.

TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.
(https://turuz.com/storage/Turkoloji/Mofolojia/2014/b-178_Mif_Turklerde_Tashla_Ilgili_Inanclar_Hikmet_Tanyu_Urnu-Turuz_2014.pdf) 29.08.2020

YAYLAGÜL, Özen. “Divanü Lûgati't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 2006, ss. 77-88.

_____, “Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar”, *Milli Folklor Dergisi*, yıl 22, sayı: 85, 2010, ss.112-121.

_____, *Göstergebilim ve Dilbilim*, Hece Yayınları, Ankara 2015.

YAZIKSIZ, Necib Âsım, *Eski Savlar Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Atasözleri*, Irmak Kaçar (haz.), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2019.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, Reşid Rahmeti Arat (çev.), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2008.

<https://nisanyansozluk.com>